

Ігор Гуцал

ОЦІНКА КРЕДИТОСПРОМОЖНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ З ВРАХУВАННЯМ КРЕДИТНОГО РИЗИКУ

У процесі переходу до ринкової економіки змінюється характер взаємовідносин між підприємствами та банками. На передній план висуваються умови взаємовигідного партнерства, яке ґрунтується на одній стороні – отриманні прибутку від надання фінансових послуг, а з іншої – мінімізації ризиків.

яка дозволяє встановити з ним кредитні відносини. Для постачальників і покупців продукції важливими є показники фінансового лівериджу, тобто ступінь залежності його господарської діяльності від позичкових коштів, здатність маневрувати коштами, фінансова незалежність. Для акціонерів та інвесторів – це показники, які впливають на економічну ефективність роботи підприємства, його прибутковість та рентабельність.

Отже, для банків-кредиторів оцінка фінансового стану є одним із визначальних етапів оцінки кредитоспроможності, адже починаючи з нього можна запобігти появі кредитного ризику. Останній є чи не визначальним у сукупності банківських ризиків, які, безперечно, взаємопов'язані і взаємообумовлені. Очевидно, що кредитний ризик веде до виникнення ланцюга банківських ризиків. Тому скрупульозний відбір позичальників і постійний контроль за їх фінансово-господарською діяльністю складають основу кредитної політики взагалі і процесу кредитування зокрема.

Слід зауважити, що всі зарубіжні методики оцінки кредитоспроможності зорієнтовані і розроблені для розвинутої ринкової економіки, і тому їх застосування в практичній діяльності банківською системою України можливе при врахуванні специфіки формування кредитоспроможності українських підприємств.

Тому, з утворенням дворівневої банківської системи потрібні більш глибокі підходи до проблеми оцінки банками кредитоспроможності позичальників, а звідси – чіткого визначення поняття "кредитоспроможність" як об'єкта дослідження.

Автори однієї з методик оцінки кредитоспроможності позичальників (О.Д. Шеремет, Р.С. Сайфулін, Є.В. Ненашев) розуміють під "кредитоспроможністю" спроможність вчасно і повно розраховуватися за всіма своїми зобов'язаннями, що звучить поняття кредитоспроможності до поняття платоспроможності [3, С. 35]. Інша група економістів вважає, що "кредитоспроможність являє собою оцінку банком позичальника з точки зору можливості та доцільності надання йому кредиту і визначає ймовірність вчасного повернення позичок і виплати відсотків по них в майбутньому" [4, С. 5].

Не менш проблематичним є визначення кредитоспроможності, запропоноване М.О. Сахаровою, яка вважає, що "кредитоспроможність" банківських клієнтів являє собою такий фінансовий стан підприємства або організації, що дає певність в ефективному використанні позичкових коштів, спроможності і готовності позичальника повернути кредит у відповідності з умовами кредитного договору [2, С. 2]. Із наведеного визначення не ясно, що розуміють під ефективним використанням позичкових коштів: якщо розуміти отримання прибутку від кредитового заходу, то банк не має права пред'являти такі вимоги до позичальника. Адже гарантією повернення кредиту є рентабельність діяльності позичальника в цілому, а кредитований захід може бути лише однією з ланок, на якій не передбачається отримання прибутку.

У свою чергу спроможність визначається, з одного боку, "необхідністю" погашення кредитної заборгованості, а з іншого – "можливістю" позичальника зробити це.

Проте, зміст поняття "спроможність" проявляється через можливість, здатність до здійснення чого-небудь за наявних, сприятливих, певних чи необхідних умов. Необхідні умови мають закономірний, не випадковий характер, що впливає з самої природи речей, категорій. Стосовно ж необхідних умов, які впливають із суті кредиту, то це – поверненість, строковість і його платність. Необхідність і спроможність боржника вчасно погасити кредит на практиці пов'язані з готовністю клієнта виконати це. Тобто, готовність виступає як суб'єктивний фактор, який втілений у ділові якості клієнта й виражає реалізацію понять необхідності та можливості (спроможності) повернення кредиту, яка визначається необхідними умовами її реалізації та готовністю погашення, що залежить від ділових і професійних якостей боржника.

Більш змістовним є вираження кредитоспроможності, яке приводять В.Галасюк та В.Галасюк: "кредитоспроможність – це спроможність позичальника за конкретних умов кредитування в повному обсязі й у визначений кредитною угодою термін розраховуватися за своїми борговими зобов'язаннями виключно грошовими коштами, що генеруються позичальником у ході звичайної діяльності" [1]. Проте і в даному визначенні є проблемні й дискусійні моменти. Так, автори вказують на необхідність погашення кредиту, використовуючи грошові кошти, які акумульовані у ході звичайної діяльності, тобто будь-якої основної діяльності підприємства, яка пов'язана із виробництвом або реалізацією продукції і забезпечує основну частину його доходу [1]. Але крім основної діяльності підприємство характеризується різноманітними аспектами діяльності, пов'язаними із рухом та акумуляцією грошових коштів, зокрема: фінансовою діяльністю, інвестиційною тощо. Тому акцентувати тільки на основному виді діяльності для формування грошових коштів в якості погашення боргових зобов'язань перед банком видається недостатньо аргументованим. Більше того, виходячи із форми об'єкта

Серія: Економіка

кредитних відносин між банком і позичальником, ним є тільки грошові кошти, тому у визначенні мабуть не доцільно вказувати на них. Правда, можливостями погашення кредиту, але тільки у грошовій формі, є:

- власні доходи та надходження від виробничо-господарської діяльності;
- використання грошових коштів третіх осіб (гарантів, поручителів, страхових фірм);
- реалізація заставного майна.

Крім цього вищезгадані визначення не враховують таку важливу умову, як правоздатність позичальника. Переміщення грошового капіталу від кредитора до позичальника є тільки юридичний правочин, в результаті якого власник грошового капіталу не одержує відповідного еквіваленту, який він виділяє, а тільки зберігає право власності на позичкову вартість або набуває заставного права на цінності, що є забезпеченням за позиною. І у випадку невиконання умов кредитної угоди кредитор має право реалізувати свої права і отримати задоволення своїх економічних інтересів, але за умови, коли кредитна угода укладена із правоздатною особою. Ось чому правоздатність є найважливішим елементом оцінки його кредитоспроможності. Підвищує значимість даного елементу кредитоспроможності і те, що в ринковій економіці можлива часта зміна форм юридичного буття позичальників. Йдеться про виникнення і ліквідації підприємств, злиття або утворення дочірніх фірм, комерціалізації державних підприємств тощо.

У рекомендаціях НБУ щодо оцінки комерційними банками кредитоспроможності і фінансової стабільності позичальника вказано, що поняття кредитоспроможності вимагає правовий і господарсько-фінансовий стан позичальника, що визначає наявність передумов для отримання кредитів, а також їх погашення у встановлені терміни.

Таким чином, узагальнюючи вищесказане, сутність категорії "кредитоспроможність" проявляється через її функції і виражається в оцінці правового і фінансово-господарського стану позичальника, виходячи з якого банк приймає рішення про початок, розвиток або припинення кредитних відносин з позичальником.

Отже, кредитоспроможність в даному контексті охоплює наявність передумов для надання банком кредиту позичальнику та спроможність і готовність останнього в повному обсязі у визначений кредитною угодою термін погасити його.

Виходячи з цього оцінка кредитоспроможності позичальника повинна будуватися таким чином, щоб охоплювати, по-перше, "необхідність" і "готовність" погашення заборгованості як реалізацію виконання кредитної угоди правоздатним позичальником, так і можливість виконати це завдання виходячи із свого грошового обігу. Саме такий підхід дозволить включити в оцінку кредитоспроможності позичальника як суб'єктивні (правоздатність, репутацію та ділові якості клієнта), так і об'єктивні фактори (фінансовий стан клієнта та аналіз і прогноз грошових потоків пов'язаних із кредитованим проектом).

У вітчизняній банківській практиці, для оцінки кредитоспроможності боржника користуються набором як якісних, так і кількісних показників. Причому кожен окремий банк розробляє власний набір показників, який може бути або об'ємним, або обмеженим, охоплювати річні звітні дані або поквартальні тощо. Але при всьому широкому спектрі можливих варіантів набору показників їх система повинна відповідати щонайменше чотирьом вимогам-критеріям:

- показники повинні характеризувати особливості кругообігу обігових коштів боржника, зокрема: джерела формування грошових потоків, їх оборотність та ефективність використання;
- розраховані показники повинні характеризувати суттєві (значні) особливості діяльності підприємства;
- вони повинні якомога менше дублювати один одного, що буде значно впливати на оцінку класності клієнта відносно певного напрямку кредитоспроможності клієнта (репутації, фінансового стану, прогнозних обсягів грошових потоків);
- оцінка того чи іншого показника повинна бути порівняною із певними нормативними його значеннями.

Основними недоліками системи показників оцінки фінансового стану є те, що:

- кожен окремий банк згідно рекомендацій НБУ (окрім обов'язкових, які рекомендовані Положенням про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків) розробляє та встановлює критерії оцінки фінансового стану позичальника через набір певних коефіцієнтів;
- враховуючи нестабільний розвиток клієнтів, який зумовлений, особливо в перехідний період, впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, дані коефіцієнти характеризують діяльність позичальника на конкретну дату, а не тенденцію його розвитку;
- нормативні критерії цих показників вказують на певні припущення щодо їх реальної оцінки, оскільки кожна окрема галузь економіки може мати свої характеристики, що залежать від особливостей виробничої діяльності;

Наукові записки

- зважена та узагальнена характеристика показників щодо конкретного позичальника в певній мірі теж суб'єктивна, особливо коли їх критерії в стосунку до інших клієнтів мають різне значення у порівнянні з нормативними;

- відсутній комплексний показник, який би визначив рівень кредитного ризику як імовірності погашення основного боргу та відсотків за ним й відповідно корегував би процентну ставку за кредитом;

- основним фактором у даному випадку стає не оцінка фінансового стану, а рівень і форма забезпечення кредиту як гаранта його повернення.

Отже, показники фінансового стану повинні виступати основою для оцінки особливостей кругообігу капіталу. Тобто характеризувати ступінь використання власного капіталу для формування запасів і затрат і залежність від позичальника коштів, бути показником фінансової стійкості, можливість покриття зобов'язань власними активами (показники ліквідності), дохідність і прибутковість своєї діяльності (показники ділової активності й прибутковості). Враховуючи дані особливості кругообігу, в подальшому проводиться розрахунок можливостей індивідуальних можливостей щодо терміну та суми кредиту. Особливу увагу слід приділити оцінці фінансового важеля як показника доцільності кредитування.

Основним наслідком оцінки кредитоспроможності боржника має бути корегування процентної ставки на рівень премії відносно ризиковості кредитної операції, що розраховується за такою формулою:

$$r = (100+R) P - 100, \quad (1)$$

де r – вільна від ризику процентна ставка;

R – номінальна процентна ставка;

P – імовірність непогашення кредиту.

Оцінку кредитоспроможності пропонується проводити згідно ієрархічної структури інтегрованих показників, де дані показники визначають два рівні як за напрямками оцінки (платоспроможність позичальника, забезпеченість позики) та за рівнем підпорядкованості (найвищий рівень ієрархії та рівень фінансових коефіцієнтів, які визначають цей рівень). Напрямки оцінки кредитоспроможності повинні характеризувати: репутацію та ділові якості клієнта; його поточний фінансовий стан з урахуванням коефіцієнта забезпеченості кредиту; аналіз та прогноз грошових потоків, які пов'язані із об'єктом кредитування. Кожен із даних напрямів характеризується певною критеріальною групою показників. У свою чергу останні оцінюються у відповідності до певних (трьох) класів в залежності до прийнятих рівнів:

I клас – вище середнього нормативного рівня;

II клас – на рівні нормативного значення;

III клас – менше нормативного значення.

Отже, математично формування ієрархічної залежності показників (відповідно їх класності) та їх вплив на оцінку кредитоспроможності позичальника можна виразити наступною формулою:

$$C(K_{ijz}) = f_j C(K_{ij}), \quad (2)$$

при $i = 1, \dots, n, j = 1, \dots, m, z = 1, 2, 3$, де

$C(K_{ijz})$ – класність відносно рівня конкретного показника кредитоспроможності;

f_j – його кількісний (ваговий) вплив на загальний (груповий) рівень кредитоспроможності;

$C(K_{ij})$ – класність відносно рівня конкретної групи показників.

$$C(K_i) = f_i C(K_{ij}), \quad (3)$$

при $i = 1, \dots, n, j = 1, \dots, m$, де

$C(K_i)$ – класність відносно рівня конкретної групи показників;

f_i – кількість (ваговий) вплив i -ої групи показників на i -тий напрям оцінки кредитоспроможності.

Наступний етап полягає у імовірнісній оцінці рівнів (класність) напрямів оцінки кредитоспроможності (репутації, фінансового стану, прогнозу грошових потоків), тобто

$$C(K_{ij}) = P_i. \quad (4)$$

Така залежність визначається, як правило, практичними оцінками.

Оцінка боржників відносно показників репутації та фінансового стану для кожного окремого банку розроблена, визначення класності згідно їх рівня носить в якійсь мірі прагматичний, конкретний до комерційного банку, характер. Отже, набір і рівень, як правило, визначається внутрішніми банківськими інструкціями. Проте характеристика кредитоспроможності відносно прогнозу грошових потоків в залежності від кредитованого об'єкта є найменш дослідженим. Тому характеристику абсолютної величини кредитоспроможності може дати прогноз грошових потоків, тобто прогноз руху грошових коштів. Він складається за тією ж схемою, що і аналіз руху грошових коштів. Оскільки більшість

Серія: Економіка

показників даної схеми важко спрогнозувати, то визначення обсягів грошових потоків доцільно звести до побудови бюджету грошових коштів в плановому періоді з розбивкою за декадами, враховуючи при цьому лише основні складові потоку: обсяг реалізації продукції, інші поступлення, в тому числі реалізацію непотрібних і залежаних товарно-матеріальних цінностей, орендну плату тощо, а також грошові видатки: оплата товарно-матеріальних цінностей, виплата заробітної плати, невідкладні потреби, податки та інші обов'язкові платежі.

Основним джерелом поступлень грошових коштів є реалізація продукції. Прогнозування обсягу реалізації при складанні бюджету грошових коштів стикається з часовими рамками (декади, місяць). Тому для планування обсягу реалізації на підперіоди пропонуємо наступну методику, яка базується на особливостях кругообігу елементів обігових коштів. Останні залежать від структури сукупного обігу (співвідношення між періодом виробництва і сферою обігу) та обсягом авансування.

На першому етапі слід проаналізувати кругообіг грошового капіталу за попередній звітний період (період, який за терміном відповідає періоду кредитування), розраховавши при цьому час виробництва, час обігу та сукупний обіг. Це дасть змогу обчислити перехідні залишки дебіторської заборгованості на плановий період у випадку, коли до укладання кредитної угоди їх фактичний обсяг невідомий. Якщо фактичні залишки готової продукції та товарів відвантажених відомі, то виходячи із фактичної тривалості сфери обігу у звітному періоді, ми можемо очікувати надходження грошових коштів.

На другому етапі, на основі прогнозних даних часу обігу та при відносно постійній величині часу виробництва, розраховуємо час обігу, якщо об'єктом виступає оплата рахунків клієнтам. В іншому випадку, тобто, якщо кредит направляється безпосередньо у незавершене виробництво – необхідно корегувати час виробництва. Усі ці дані, а також термін кредиту, беруться із техніко-економічного обґрунтування кредиту.

Таким чином, перше поступлення виручки від реалізації в плановому періоді відбудеться за проміжок часу, рівний розрахованій тривалості індивідуального кругообігу. Подальше поступлення виручки від реалізації обмежене тривалістю планового періоду і цілим числом індивідуальних кругообігів. Різниця між цими величинами дорівнюватиме залишкам дебіторської заборгованості, яку слід враховувати при визначенні грошових поступлень в наступний період. Переведення вартісних показників: незавершеного виробництва, реалізації продукції, дебіторської заборгованості здійснюється шляхом ділення їх вартості на відповідні одноденні затрати (виробничої собівартості, повної і собівартості реалізованої продукції), і навпаки, переведення даних показників з абсолютного виміру (дні) у вартісний здійснюється множенням її на відповідні одноденні затрати.

На третьому етапі розраховується вплив грошових коштів. Основним його елементом є погашення кредиторської заборгованості, тобто оплата рахунків клієнтів, виплата заробітної плати, інші виплати, які входять у повну собівартість товарної продукції.

Для прогнозування суми оплати слід враховувати стратегію і тактику управління запасами на підприємстві. Їх формування слід проводити за принципом міх-тах, тобто вони повинні бути в проміжку від 0 (робота з "коліс") до запасів, рівних довжині робочого періоду. Тому суму оплат товарно-матеріальних цінностей слід корегувати від обсягу товарно-матеріальних цінностей на день планового періоду, враховуючи при цьому, що підприємство оплачує свої рахунки своєчасно. Процес затримки платежу має назву розтягування кредиторської заборгованості, яка в даному випадку виступає додатковим джерелом фінансування поточного обігу. Максимальний рівень запасів, виходячи із особливостей кругообігу, буде рівним тривалості робочого періоду, а їх вартісну оцінку отримаємо шляхом коригування робочого періоду на одноденну собівартість товарної продукції.

На четвертому етапі проводиться корегування прогнозних даних із фактичним неперервним шляхом. Клієнт періодично (щомісяця, подекадно) вносить корективи в наявний бюджет, враховуючи звітні дані за минулий період, що дає змогу банку оцінити потенційні можливості клієнта по погашенню позики. Складання бюджету грошових коштів і його якість (відсутність чи наявність значних відхилень) свідчить про здатність клієнта чітко уявляти цілі, на які він хоче взяти кредит, і шлях їх реалізації.

Отже, на даному етапі розраховують обсяг чистих грошових потоків шляхом співставлення поступлень і виплату на цій основі сукупної потреби в короткотерміновому кредитуванні.

Крім цього, на основі прогнозних, абсолютних величин грошового потоку потенційного боржника можна розраховувати і відносні показники, які дадуть можливість:

- по-перше, оцінити здатність позичальника погасити заборгованість перед банком;
- по-друге, визначити клас позичальника, враховуючи його рівень.

Наукові записки

Таким показником може служити коефіцієнт грошового потоку, який визначається як відношення чистих надходжень на рахунки клієнта до суми заборгованості за кредитом та відсотками за ним з врахуванням терміну дії кредитної угоди:

$$K_s = \Pi_r \times n / СБ, \quad (5)$$

де, Π_r – середньомісячні надходження;

n – кількість місяців дії кредитної угоди;

СБ – суми заборгованості та проценти за нею.

Оптимальне значення даного показника, враховуючи як теоретичну, так і практичну цінність його, повинно бути меншим 1,5.

Хоча аналітична робота банку щодо оцінки кредитоспроможності клієнта є основою в управлінні кредитним ризиком, проте в період економічної нестабільності вона не може виступати достатньою умовою при наданні позики. Навіть першокласні клієнти в даних економічних умовах виявляються неспроможними виконувати свої зобов'язання перед кредиторами. У зв'язку з цим банкам необхідно розробляти додаткові заходи щодо забезпечення своєчасного і повного повернення позики і процентів за нею. До таких гарантій відносяться форми забезпечення: застава, гарантія, поручництво.

Література

1.Галасюк В., Галасюк В. Оцінка кредитоспроможності позичальників: що оцінюємо?// Вісник НБУ-2001, травень.-С.54-56. 2.Сахарова М.О. К вопросу о кредитоспособности предприятий. // Деньги и кредит.-№ 3.- 1989. 3.Финансовая консультация.-1998.-№ 6. 4.Янишевская В.М., Севрук В.Т., Лукачер Т.Г. Анализ платежеспособности предприятий и организаций: практическое руководство для государственных и др. предприятий.-М., 1991.-С. 348.

Анотація

В статті розглянуто напрямки оцінки кредитоспроможності позичальників із врахуванням рівня кредитного ризику. Констатовано, що найбільш вигідною оцінкою кредитоспроможності може бути складання бюджету грошових коштів клієнтів.

Annotation

Directions of credit ability of borrowers considering credit risk are described in the article. The most appropriate credit ability of clients could be constructing of clients' budget.